

УДК 811.161.2

І. Сенько

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ УЧНІВ З УРАХУВАННЯМ ПРИНЦИПУ НАСТУПНОСТІ

Пріоритетними напрямками модернізації освіти, що спрямовані на різнобічні за змістом перетворення у навчально-виховній діяльності школи, є глибоке засвоєння мовних норм, формування мовленнєвих умінь і навичок, підвищення рівня культури українського мовлення. Реалізація завдань з удосконалення якості навчання і виховання у загальноосвітній школі не можлива без роботи над систематичним і цілеспрямованим формуванням словникового запасу рідної мови як однієї з провідних умов загального розвитку учнів. Державний статус української мови вимагає безперервної лінгвістичної освіти, глибокого засвоєння мовних норм, підвищення рівня культури мовлення. Серед основних напрямів роботи вчителів-словесників середньої школи виділяємо розвиток мислення учнів, збагачення їхнього словника і розвиток зв'язного мовлення. Усі вони нерозривно пов'язані між собою, знаходяться в діалектичній єдності, адже саме збагачення словникового запасу сприяє розвитку мислення і зв'язного мовлення. Такі напрями роботи пов'язані з практичною спрямованістю оволодіння мовою, на що нас орієнтують і сучасні підходи до навчання української мови.

Проблема формування словникового запасу турбувала багатьох методистів (Ф. Буслаєв, І. Срезневський, В. Шереметевський). Вони вважали за необхідне вивчати не тільки граматику та орфографію, але і мову в усьому її розмаїтті, тобто живе слово, яке відображає багатство мови. Ф. Буслаєв – прихильник всебічного вивчення мови – першим вніс до шкільного курсу розділ вивчення слова і словника, що, на його думку, сприяло розкриттю багатства засобів рідної мови. І. Срезневський, К. Ушинський, В. Шереметевський вважали володіння лексичним багатством і граматичними формами одним із найважливіших завдань навчання рідної мови.

У методиці навчання мови першої половини ХХ ст. у дослідженнях В. Голубкова, В. Масальського, О. Міртова, О. Пешковського, М. Рибнікової, С. Чавдарова закладено теоретичні основи формування словникового запасу учнів, зокрема визначено мету, завдання, окреслено основні шляхи реалізації цих завдань. Подальшого розвитку набули ці питання в роботах В. Капінос, Д. Кравчука, Т. Ладиженської, М. Пльонкіна, І. Синиці, Я. Стельмаховича та ін. Зміст і структура методики збагачення словникового запасу досить широко досліджується сучасними дидактами й лінгводидактами (Ф. Бацевич, А. Богуш, Д. Ізаренков, О. Горошкіна, А. Матюшкін, М. Пентилюк, Т. Симоненко та ін.).

Мета статті – з'ясувати значущість проблеми формування словникового запасу учнів з урахуванням принципу наступності.

Оволодіння українською мовою передбачає засвоєння оптимальної кількості незнайомих слів на кожному уроці, а також уточнення значень відомих раніше. Робота з таким словами дає змогу розширити активний словник учнів. Закріпити знання про значення слова, сформувати навички вживання його в контексті, піднести грамотність, виховати відчуття стилю. К. Ушинський справедливо стверджував, що „бідність словника школяра породжує одноманітність мовлення і робить його незрозумілим для слухачів, бо він, школяр, не може замінити одне слово іншим, не може переставити двох слів, його мова знаходиться в ланцюгах тих рядків, які він завчив” [6, с. 246].

Розвинене мовлення людини – не тільки форма думки, а й сама думка, супутник мислення, свідомості, джерело пам'яті. Створені за допомогою мови образи, описи подій, якостей, властивостей найрізноманітніших виявів життя людей є вищим актом пізнавальної діяльності людини. „Мовна поведінка, – пише В. Бадер, – як частина загальної поведінки людей свідчить як про рівень розумового розвитку, так і про рівень їх виховання. Вона репрезентує людину в цілому” [1, с. 31].

Підвищення ефективності формування словникового запасу учнів забезпечується не тільки якістю мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенції на кожному етапі навчання (початкова – середня основна – повна середня школа), але й тим, як здійснюються зв'язок наступності цих етапів. Між тим аналіз Державних стандартів і програм показав, що зв'язок наступності у формуванні словникового запасу учнів представлені локально.

Характерною ознакою сучасних змін у системі української освіти є її реформування на засадах неперервності. Основними напрямками цього процесу є реалізація його в контексті особистісно орієнтованої освітньої парадигми, спрямованість на виконання державних освітніх стандартів і забезпечення наступності між окремими ланками освіти.

Під неперервною освітою розуміють „систему неперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального потенціалу як найвищої цінності нації”; яка відкриває можливості для досягнення цілісності й наступності в навчанні й вихованні, перетворення освіти у „процес, що триває все життя” [4, с. 216].

Сучасний стан проблеми наступності характеризується різнобічністю охоплення багатьох питань та неоднозначністю їх трактування і має комплексний характер. Це пояснюється тим, що дана проблема знаходиться на перетині актуальних напрямів педагогіки, психології, філософії, соціології і фізіології.

Поняття „наступність у навчанні” вперше отримало теоретичне обґрунтування в працях Е. Баллера, М. Махмутова, В. Сластьоніна та ін., ставши згодом предметом багатьох досліджень у вітчизняній та зарубіжній педагогіці.

Проблемі наступності у шкільному навчанні надавали важливого значення такі відомі педагоги, як Я. Коменський, Ф. Дистервег, І. Песталоцці, К. Ушинський. І сьогодні вона є предметом досліджень психологів (Б. Ананьєв, П. Гальперін, Г. Люблінська, Н. Менчинська, Г. Орлова, Н. Тализіна та ін.), педагогів (М. Данилов, Б. Єсіпов, В. Онищук, М. Скаткін, А. Кухта, А. Мороз, О. Савченко та ін.) і методистів (М. Вашуленко, М. Львов, М. Пентилюк, Л. Федоренко, Т. Чижова та ін.).

Різним аспектам цієї проблеми присвячено дисертації останніх років. Наприклад, О. Глазова досліджує проблеми наступності й перспективності в роботі з формування в учнів текстотворчих умінь; Л. Сугейко вивчає роль наступності і перспективності у формуванні стилістичних умінь і навичок; А. Ляшкевич з'ясовує зв'язок наступності і перспективності у формуванні діалогічного мовлення учнів. Про актуальність означеної проблеми свідчить і дисертаційне дослідження Л. Чемоніної – наступність і перспективність у вивченні словотвору української мови.

Перехід з початкової в середню ланку традиційно вважається однією з найбільш педагогічно важких шкільних проблем, а період адаптації в 5-му класі – одним з найважчих періодів навчання. Стан дітей в цей період, з педагогічної точки зору, характеризується низькою організованістю, навчальною неухважністю і недисциплінованістю, зниженою цікавістю до навчання та його результатам, з психологічної – зниження самооцінки, високим рівнем ситуативної тривожності. У лінгводидактиці принцип наступності розглядається як важлива передумова успішного засвоєння школярами знань про мовні явища. Практично наступність виражається в тому, що вивчення систематичного курсу мови відбувається на основі лінгвістичних знань, засвоєних дітьми в початкових класах. Цей принцип спрямовує увагу вчителя на врахування логіки предмета і його окремих розділів, на своєчасне підвищення вимог до учнів на всіх етапах навчання. Наступність у навчанні мови реалізується через опору на вже відомий учням матеріал. Такий підхід передбачає взаємодію старих і нових знань, тобто сприяє утворенню системи міцних і глибоких знань, умінь і навичок учнів, їхньої мовної та мовленнєвої компетенції.

Сучасні вчені-психологи визначають наступність як один із найголовніших психолого-педагогічних принципів, який передбачає встановлення взаємозв'язків між освітніми ланками за такими напрямками: психофізичний розвиток дітей; завдання формування особистості; зміст освіти; методи навчання і виховання. У педагогічній літературі наступність розглядається не як просте збільшення, ускладнення організації навчальної

діяльності учнів, а як безперервний процес переходу кількісних змін у якісні. Серед найважливіших ознак наступності науковці називають перспективність (А. Кухта, А. Мороз, О. Савченко та ін.).

Аналіз педагогічної літератури показує, що в останні роки проблема наступності активно розробляється, проте наступність початкової та середньої школи в процесі формування словникового запасу учнів не стала предметом спеціального дослідження. Звідси виникають суперечності – між необхідністю розвитку наступності в початковій і середній школі в процесі формування словникового запасу учнів і недостатньою розробленістю цього питання в педагогічній теорії і практиці; вимогами сучасної шкільної програми з української мови до словникового запасу і рівнем оволодіння ними учнями;. Виділені суперечності свідчать про актуальність проблеми, що полягає у визначенні психолого-педагогічних, дидактико-методичних умов реалізації зв'язку наступності в процесі формування словникового запасу учнів початкових і 5 класів загальноосвітньої школи. Відсутність концептуально обґрунтованої й практично апробованої методики роботи з формування словникового запасу учнів з урахуванням принципу наступності між початковою й середньою школою негативно позначається на рівні мовленнєвої компетенції учнів.

Проблема розвитку зв'язного мовлення учнів висуває на одне з провідних місць словникову роботу з огляду на ту надзвичайно важливу роль, яку відграє лексика в комунікативно спрямованому навчанні рідної мови. Набуті в початкових класах уміння користуватися лексикою рідної мови допомагають учням точніше передавати свої думки, сприяють їхньому загальному розвитку. Великого значення збагаченню словника учнів надавали методисти минулого К. Бархін, Ф. Буслаєв, М. Рибникова, І. Срезневський, К. Ушинський. Обмеженість активного словника учнів, а також невміння добирати та правильно вживати слова. Найбільш точні і влучні для певного висловлювання, є однією з причин численних та різноманітних мовленнєвих недоліків, яких учні припускаються в усному мовленні та творчих письмових роботах.

Одним із найважливіших завдань навчання української мови в початкових і 5-х класах загальноосвітньої школи є керування процесом збагачення їхнього словника, упорядкування словникової роботи, активізацією словника учнів. Збагачення словникового запасу учнів здійснюється систематично на різних уроках української мови, постійно супроводжує процес засвоєння мови як засобу спілкування й відповідає принципу практичної спрямованості навчання, визначеному в програмі. Цей принцип, за словами М. Пентилюк, „знаходить вияв у різнобічному й систематичному збагаченні мовлення учнів лексичними, фразеологічними, граматичними, стилістичними та іншими виражальними засобами мови, що має здійснюватися в процесі реалізації внутрішньо-предметних зв'язків і забезпечити стабільний приріст і розширення лексичного запасу учнів, урізноманітнення граматичної

будови їхнього мовлення, удосконалення вправності у слововживанні”[4, с. 111].

Виконаний аналіз проблеми дозволяє зробити наступні висновки:

– у сучасних умовах у зв'язку з актуальністю питань, пов'язаних з реалізацією ідей неперервної освіти, завдання забезпечення наступності між початковою та середньою ланками загальної освіти є теоретично і практично важливим;

– у практиці масової освіти панує функціональний підхід до розв'язання завдань наступності в навчанні дітей молодшого та середнього шкільного віку, який викликає серйозні негативні наслідки і призводить до недооцінки самоцінності молодшого та середнього шкільного віку, що є найважливішими періодами розвитку особистості;

– проблему наступності можна розв'язати лише за умов реалізації єдиної лінії загального розвитку дитини на етапах початкової та середньої шкільної ланки;

– є доцільним запровадження співробітництва між педагогами початкових класів і вчителями української мови середніх класів з питань здійснення наступності у формуванні словникового запасу.

Учень сучасної школи має бути інтелектуальною особистістю, відповідати за форму і зміст сказаного, добирати слова й будувати своє мовлення так, щоб якнайкраще, найточніше передати думку, досконало володіти традиційним мовленнєвим етикетом. Достатній лексичний запас і свідоме розуміння – одна з умов вільного володіння усним і писемним мовленням, що є функціональною основою розвитку навчально-пізнавальної активності учнів.

Отже, формування словникового запасу учнів з урахуванням принципу наступності повинно бути планомірним, систематичним, повсякденним. Робота над лексикою повинна бути налагоджена в такий спосіб, щоб з кожним днем словниковий запас учнів розширювався, поповнювався новими словами і щоб жодне слово не залишалося не витлумаченим.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у визначенні лінгвістичних, психолого-педагогічних, дидактико-методичних основ формування словникового запасу учнів з опорою на зв'язок наступності.

Список використаної літератури

- 1. Бадер В. І.** Удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів / В. І. Бадер // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 31 – 36.
- 2. Вашуленко М. С.** Перспективність і наступність у навчання української мови в початковій і середній школі / М. С. Вашуленко // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 2 (8). – С. 15 – 20.
- 3. Мельник Л.** Осмислити і систематизувати. Розвиток умінь і творчих здібностей при вивченні лексикології у 5 класі / Л. Мельник // Українська мова в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2009. – № 12. –

С. 68 – 74. **4. Пентиліук М. І.** Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
5. Українська (рідна) мова: 5 – 12 класи : Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Авт. Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосьолова, Я. І. Остаф ; за ред. Л. В. Скуратівського. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 176 с.
6. Ушинський К. Д. Сочинения в 6 Т. – Т. 6. – Изд-во АПН РСФСР, 1949. – С. 246.

Сенько І. Проблема формування словникового запасу учнів з урахуванням принципу наступності

У статті з'ясовується значущість формування словникового запасу учнів. Наголошується на тому, що робота над лексикою повинна бути налагоджена в такий спосіб, щоб словниковий запас учнів збагачувався з урахуванням принципу наступності.

Ключові слова: словниковий запас, принцип наступності.

Сенько І. Проблема формування словарного запасу учасників з урахуванням принципу преемственности

В статье рассматривается значимость формирования словарного запаса учащихся. Подчеркивается, что работа над лексикой должна быть налажена таким образом, чтобы словарный запас учащихся обогащался с учетом принципа преемственности.

Ключевые слова: словарный запас, принцип преемственности.

Senko I. The problem of Forming Vocabulary of Students with Regard to Succession

The article turns the importance of forming vocabulary of students. Stressed that work on vocabulary should be adjusted in such a way that students vocabulary enriched with the principle of continuity.

Key words: vocabulary, the principle of continuity.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Горошкіна О. М.